

نقد اقتصاد سیاسی - نقد بتوازی - نقد ایدئولوژی

نکاتی پیرامون تهی‌دستان شهری

محمود طوقی

اسفند ماه 1396

چند پرسش:

۱- تهی‌دستان شهری چه کسانی هستند؟

۲- چگونه زندگی می‌کنند؟

۳- چگونه می‌اندیشند؟

تعریف:

تاکنون تعریف جامع و مانعی ارائه نشده است (۱)، بلکه به‌جای تعریف از ویژگی‌های آن سخن می‌گویند.

الف: عده‌ای فقر را وجه مشخصه این‌گروه می‌دانند. (۲)

ب: عده‌ای دیگر بر این باورند که تهی‌دستان شهری با چند ویژگی زیر مشخص می‌شوند:

- فاقد سرمایه‌اند

- فاقد مهارت کاری‌اند

- و در ساخت سیاسی و اجتماعی جامعه سخن‌گو و نمایند‌های ندارند. (۳)

پ: عده‌ای دیگر ویژگی‌های دیگری را برمی‌شمارند: (۴)

- منشا دهقانی دارند،

- مهاجرند،

- تخصص کاری ندارند،

- کارشان غیرثابت و کم‌درآمد است.

ت: عده‌ای دیگر روی شغل متمرکز می‌شوند: (۵)

- شغل خاصی ندارند،

- شغل ثابتی ندارند،

- تولیدکننده نیستند.

یک نکته:

تمامی این ویژگی‌ها، تهی‌دستان را از طبقه کارگر جدا می‌کند و نشان می‌دهد که این دو یکی نیستند.

طبقه یا گروه:

بعضی، آنها را یک طبقه می‌دانند و می‌گویند با شدت گرفتن مدرنیزاسیون شاهد شکل‌گیری طبقه‌ای به‌نام

تهی‌دستان شهری هستیم. (۶)

بعضی آنها را مادون طبقه به‌حساب می‌آورند (۷)، اما تهی‌دستان شهری طبقه به‌حساب نمی‌آیند. یک گروه

اجتماعی‌اند.

خاستگاه آنان: سه منشا برای آنها می‌شمارند:

- منشا دهقانی (۸)،

- منشا خرده‌بورژایی و

- منشا کارگری.

در دوران گذار از فئودالیسم به سرمایه‌داری و در دوران شکوفایی سرمایه‌داری با توسعه نامتقارن و از بین بردن مراتع و زیست‌گاه بومی دهقانان، ما با مهاجرت از روستا به شهر و اشتغال دهقانان رانده شده از

زمین به حاشیه شهرها و شغل‌های پست مواجه ایم. اما منشا کارگری و خرده بورژوازی تهری‌دستان شهری به دوران بحران ساختاری سرمایه‌داری یا تغییر ریل سرمایه‌داری در کشورهای پیرامونی (۹) برمی‌گردد.

تهری‌دستان شهری چه کسانی هستند: (۱۰)

- حاشیه‌نشینان،
- فروشندگان دوره‌گرد،
- موتورسواران معیشتی،
- بیکاران،
- کارگران کنار چهارراه‌ها،
- روستایی‌های مهاجر آواره در شهرها،
- گدایان،
- کارتون خواب‌ها،
- معنادان و
- کودکان بی‌سرپرست.

زنان و مقوله‌ی تهری‌دستان شهری

در بررسی کیستی تهری‌دستان شهری، زنان از یاد برده می‌شوند، درحالی که بار و ستم اصلی بر دوش زنان این گروه است، چه به‌عنوان یک عضو فعال این گروه و چه به‌عنوان یک مادرتهری‌دست. در بررسی وضعیت زنان در تهری‌دستان شهری ما با زنانه شدن فقر روبروئیم.

زنانه شدن فقر به چه معناست؟ (۱۱)

زنانه شدن فقر ناشی از تبعیض جنسیتی است، یعنی کمتر شدن فرصت‌های شغلی برای زنان. رکود اقتصادی به این فقر دامن می‌زند و فرصت‌های شغلی را کم می‌کند؛ در مورد زنان این امر مضاعف است.

کجا زندگی می‌کنند؟

۱- محل زیست آدم‌های غیررسمی، زیست‌گاه غیررسمی است. این زیست‌گاه حاشیه‌ی شهرها و حلبی‌آبادنشین‌هاست، که به آن non-state مناطق قلمرو نادولت می‌گویند. یکی از اهداف «توسعه»، تبدیل این مناطق نادولت به مناطق دولت است. دولت با کشیدن جاده و ساخت فرودگاه و تبدیل مراتع به شهرک‌ها تلاش می‌کند این مناطق نامرئی را مرئی کند. (۱۲)

دومین زیست‌گاه تهری‌دستان شهری مناطق فقیرنشین داخل شهرهاست.

چگونه می‌اندیشند؟ (۱۳)

برای رسیدن به آگاهی طبقاتی دو شرط لازم است:

۱- درک منافع مشترک،

۲- درک تضاد منافع با دیگر طبقات.

از آنجا که به فهم این اشتراک، و آن تضاد نرسیده‌اند بیشتر تحت تاثیر القانات ایدئولوژیک طبقات فرادست‌اند.

نقش اجتماعی

از آنجا که فاقد آگاهی اجتماعی و تشکل طبقاتی‌اند قادر نیستند مهرمستقل خود را بر تحولات اجتماعی بزنند، بلکه در منازعات سیاسی، ذیل طبقات دیگر قرار می‌گیرند.

لومپن‌ها، لوطی‌ها و داش‌مشدی‌ها

قبل از آن‌که نگاهی داشته باشیم به نقش تاریخی تهی‌دستان شهری در تحولات انقلابی دوران معاصر، لازم است نگاهی داشته باشیم به چپستی لومپن‌ها و لوطی‌ها و داش‌مشدی‌ها که در بعضی بررسی‌ها این سه گروه، یا یکی گرفته شده اند و یا با تهی‌دستان شهری برابر گرفته شده‌اند، که این‌گونه نیست و روی تک تک آن‌ها اندکی خم خواهیم شد.

لومپن‌ها

لومپن به معنای بی‌کاره و ژنده‌پوش است. نخستین بار مارکس و انگلس در ایدئولوژی آلمانی در سال ۱۸۴۵ لومپن پرولتاریا را مورد بحث قرار دادند. خرده طبقه‌ای از جامعه که نقشی در تولید ندارند و در حاشیه جامعه از راه گدایی و واسطه‌گری زندگی می‌کنند. اینان وابسته به بورژوازی و اشراف‌اند و در تحولات اجتماعی نقشی ضد انقلابی دارند. لومپن‌ها در مجموع ایدئولوژی خاصی ندارند، رفتار آن‌ها واکنشی و غریزی است.

گروه‌های فشار؛ بدنه اصلی گروه‌های فشار، لومپن‌ها هستند. انگیزه اصلی آن‌ها بهره‌وری اقتصادی و اجتماعی است، اما باید در ایفای این نقش رگه‌هایی از محرومیت‌های اجتماعی و عقده‌های سرکوب شده را دید که فرصتی یافته است انتقام خود را از جامعه بگیرد.

گفته شد که لومپن‌ها ایدئولوژی خاصی ندارند؛ این به معنای آن نیست که مذهب سنتی، که در این افراد قدرتی چند وجهی دارد نتواند در مقاطعی سپر ایدئولوژیک آنها نباشد.

دیده شده است که لومپن‌ها تحت تاثیر روحیه پهلوانی و یا نفوذ رهبران مذهبی و یا کاریزمای روشنفکران، نقش‌های متفاوت و مثبتی ایفا کرده‌اند.

لوطیان

لوطیان مثل لومپن‌ها، ذیل تهی‌دستان شهری بررسی می‌شوند، اما ویژگی‌های خاص خود را هم دارند و همچنان‌که لوطی در لغت، دو بار معنایی دارد، در جامعه نیز نقش‌های متفاوتی ایفا می‌کند. دهخدا لوطی را غلام‌بازه و هرزه معنا می‌کند. در حالی که در فرهنگ معین ذیل لوطی، ما با چنین معنایی روبروئیم: کسی که دارای قدرت بازو بوده و در عین قداره‌بندی، به دفاع از حقوق مظلومان و ضعفا برخاسته است. اکثریت لوطیان از طبقات فرودست و محلات پائین شهر برخاسته بودند، اما تعداد معدودی از آنان از طبقات نسبتاً مرفه و از ساکنان بالای شهر بودند. اینان نیز در تنش‌های سیاسی نقش‌های متفاوتی را ایفا کرده‌اند.

داش‌مشدی‌ها

داش به معنای برادر است که در بین اهل فتوت مرسوم است. اطلاق مشتی یا مشدی دو علت داشت: نخست اطلاق می‌شد به مشدی بودن، چرا که مشهد یکی از مراکز عمده پرورش لوطیان بود و دوم، موقر و شیک‌پوش بودن لوطیان را می‌رساند. در واقع به لوطی، شیک و موقر داش‌مشدی می‌گفتند. اینان نیز در مقاطع بحرانی نقش‌های دوگانه‌ای ایفا کرده و می‌کنند.

آمار جمعیتی

با آغاز سیاست تعدیل اقتصادی در فاصله سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۹۲ پروژه خصوصی‌سازی، شکاف‌های طبقاتی را بیش‌تر کرد. بورژوازی مستغلات و مالی، به کنده شدن لایه‌هایی از خرده بورژوازی و پرولتاریا و سرریز کردن‌شان به کمپ تهی‌دستان نقش بارزی داشته‌اند. طبق بررسی انجام شده، تهی‌دستان در سال ۹۳ حدود ۲۱ درصد جمعیت شهرها را شامل می‌شوند. عده‌ای آمار ۲۵ میلیون را درست‌تر می‌دانند. (۱۴)

- ۱۵ میلیون در مناطق غیررسمی،

- ۱۰ میلیون در مناطق فقیر نشین،

- در تهران ۳ میلیون نفر در حاشیه تهران،

- و یک میلیون نفر در داخل شهر زندگی می‌کنند. (۱۵)

نقش تهی‌دستان در تاریخ معاصر

اگر بپذیریم، تاریخ معاصر ما از مشروطه آغاز می‌شود که چنین نیز هست. تهی‌دستان شهری به حسب هستی اجتماعی‌شان انقلابی‌اند، اما به حسب شعور اجتماعی‌شان نقشی دو گانه، یعنی انقلابی و ضد انقلابی دارند.

این نقش از درگیری‌های محله امیرخیز و دوچی در تبریز آغاز می‌شود و همین‌طور پا به‌پای تحولات خود را، در دو سوی انقلاب و ضد انقلاب نشان می‌دهد.

ستارخان و باقرخان به‌عنوان رهبران تهی‌دستان شهری به راهنمایی انجمن تبریز و رهبری علی مسیو، آسمان تبریز را با هنرنمایی‌های خود روشن می‌کنند.

مقاومت ۱۱ ماهه تبریز نشان داد در حضور حی و حاضر سوسیال دموکراسی آگاه و انقلابی، تهی‌دستان شهری پتانسل آن‌را دارند که خود را تا رهبری انقلابی بورژوا دموکراتیک بالا بکشند. اما به‌محض آن‌که این چراغ هدایت خاموش و یا کم‌سو می‌شود، ستارخان و باقرخان به جبهه اعتدالیون در تهران ملحق می‌شوند که در پی خاموش کردن آتش انقلاب مشروطه بودند و این علت داشت؛ انقلاب از فقر روشنفکری رنج می‌برد و آگاهی در نزد سوسیال دموکرات‌های تهران در حد رقت‌باری پائین بود.

حیدرخان آن ارگانیزاتور بزرگ، افزار دست حزب دموکرات و تقی‌زاده شده بود و در واقعه پارک اتابک، حیدرخان غافل بود که بحث امنیت رویه کار است و مسئله خلع سلاح مجاهدین تبریز توطئه بخش بالایی بورژوازی تجاری است که با اشراف به‌سازش رسیده است. و این سازش شدنی نیست الاخلع سلاح جناح چپ انقلاب مشروطه. در روز تیر خوردن ستارخان آن مرد غیرتمند حیدرخان روبروی ستارخان بود.

در دوران‌های بعد نیز، تهی‌دستان شهری مدام پتانسل انقلابی و ضد انقلابی خود را نشان می‌دهند تا می‌رسیم به سال ۵۶ که استارت سرنگونی رژیم سلطنت از حرکت در خارج از محدوده توسط تهی‌دستان شهری زده می‌شود و می‌رود تا در مدت کوتاهی به سلطنت پهلوی مهر پایان بزند. در دهه ۶۰ به‌بعد تهی‌دستان شهری نقشی دوگانه داشته‌اند، که مجالی دیگر می‌طلبید.

نکته مهم

در تحولات سیاسی آینده نقش تهی‌دستان شهری، نقش تعیین‌کننده‌ای است. مهم این است که چه گروه و با چه اهدافی آن را به‌خدمت بگیرد.

اگر حزب پرولتاریا بتواند اعمال هژمونی بکند، اینان متحدین نزدیک طبقه کارگرند. و اگر به‌خدمت بورژوازی و جریانات ارتجاعی درآیند، بازوی سرکوب ارتجاع خواهند شد.

یادداشت‌ها:

۱- نادر رزاقی و ولی دین‌پرست؛ مجله تحقیقات اجتماعی: نقش تهی‌دستان شهری و لوطیان و جهال تهران در انقلاب مشروطه.

۲- محمد مالجو؛ تهی‌دستان شهری در ایران در آینه اندیشه اجتماعی- سخنرانی در موسسه پرسش به تاریخ مهر ۹۶.

۳- محمد مالجو؛ همان منبع.

۴- نادر رزاقی؛ همانجا.

۵- نادر رزاقی؛ همانجا.

۶- روزنامه همدلی؛ ۱۴ آبان ۹۶: کسی صدای تهی‌دستان را نمی‌شنود.

۷- پرویز صداقت؛ دست‌فروشان و کارآفرینان. سخنرانی ارائه شده در همایش دستفروشی و رفاه اجتماعی ۴ خرداد ۹۵

۸- نادر رزاقی؛ همانجا.

۹- نظریه کشورهای پیرامونی نخستین بار توسط امانوئل والرشتاین مطرح شد. طبق نظر او از قرن ۱۶ یک نظام جهانی پدیدار شده است که سلسله‌ای از ارتباطات اقتصادی و سیاسی را در جهان گسترش داده است. این نظام مبتنی است بر یک اقتصاد سرمایه‌داری که از کشورهای هسته، نیمه پیرامونی و پیرامونی تشکیل شده است.

۱۰- محمد مالجو؛ همانجا.

۱۱- فاطمه صادقی؛ زیست غیررسمی زنان تهری دست در ایران، مهر ۹۶.

۱۲- فاطمه صادقی؛ همانجا.

۱۳- محمد مالجو؛ همانجا.

۱۴- کمال اطهاری؛ روزنامه همدلی. ۱۴ آبان ۹۶.

۱۵- روزنامه همدلی؛ همانجا.